

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه هنرها و علوم اجتماعی دانشگاه بریستول

اثر: سوسن اصیلی*

(ص ۳۷ تا ۴۵)

چکیده:

بریستول شهری قدیمی در جنوب غربی انگلستان با دانشگاهی بزرگ است. کتابخانه تخصصی هنرها و علوم اجتماعی این دانشگاه علاوه بر مجموعه‌های اسناد و نسخه‌های خطی اروپایی دارای مجموعه‌ای بزرگ از نسخه‌های خطی بودایی است که از تبت، سیلان و هند به آنجا منتقل شده‌اند. در میان این مجموعه‌ها، تعدادی نسخه خطی و سند فارسی و عربی به شرح ذیل وجود دارد. برخی از نسخه‌ها و اسناد از جهاتی قابل توجه‌اند از جمله فرمانی از مظفرالدین شاه، نسخه مصور شرفنامه نظامی گنجوی از قرن ۱۱ و غزلیات حاذق گیلانی که تاکنون نسخه‌ای از آن در ایران معرفی نشده است. واژه‌های کلیدی: نسخه‌های خطی، اسناد، کتابخانه دانشگاه بریستول، فهرستها.

شهر بریستول در جنوب غربی انگلستان قرار دارد. دانشگاه این شهر قدیمی از دانشگاه‌های نسبتاً مطرح انگلستان است که در رشته‌های مختلف دارای گروه‌های درسی است. این دانشگاه برخلاف بسیاری از دانشگاه‌های دیگر انگلستان و دانشگاه‌های ایران، کتابخانه مرکزی ندارد، بلکه ۱۳ کتابخانه تخصصی در زمینه‌های گوناگون دارد که برخی از آنها بدین قرارند:

- کتابخانه هنرها و علوم اجتماعی

- کتابخانه پزشکی

- کتابخانه علوم تربیتی

* کارشناس نسخ خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران

- کتابخانه شیمی
- کتابخانه فیزیک
- کتابخانه علوم بیولوژیک
- کتابخانه جغرافیا و...

هنگامی که در سال ۱۳۷۸ مدتی در این شهر اقامت داشتم طی آشنایی با کتابخانه هنرها و علوم اجتماعی به بخش مجموعه‌های ویژه "special collection" آنجا راه یافتیم. مجموعه‌های ویژه این کتابخانه شامل کتابهای نایاب چاپی، اسناد تاریخی و نسخه‌های خطی به زبانهای اروپایی است. در این بخش، مجموعه بسیار بزرگ و باارزشی از نسخه‌های خطی بودایی که از تبت، هند و سیلان به این کتابخانه راه یافته‌اند، نیز نگهداری می‌شود. در میان این مجموعه، تعدادی نسخه خطی و سند فارسی و عربی موجود است که به دلیل عدم آشنایی فهرست‌نویسان کتابخانه تاکنون فهرست و معرفی نشده‌اند. نگارنده، فهرست‌نویسی این نسخه‌ها را به عهده گرفت و فهرست حاضر حاصل آن است.

این مجموعه شامل ۱۳ عنوان است. دو عنوان از این نسخه‌ها سند و ۱۱ عنوان، کتاب خطی است.

از نسخه‌های جالب توجه در این مجموعه، غزلیات حاذق گیلانی است که تاکنون در فهرستهای موجود در ایران نسخه‌ای از آن معرفی نشده است. دیگری فرمان مظفرالدین شاه است که در قاب نگهداری می‌شود. این سند متعلق به کتابخانه نبوده است و از دفتر یکی از گروههای درسی دانشگاه به آنجا منتقل شده است، گردانندگان کتابخانه احتمال می‌دهند که این فرمان به یکی از استادان دانشگاه اهدا شده باشد.

۱. قرآن (متن کامل - عربی)

شماره DM32

نسخ آسیای شرقی احتمالاً از اوایل قرن ۱۳ (نسخه از فیلیپین آورده شده است). همه صفحات حاشیه مشکی دارد. در برخی از سوره‌ها، نشانها به سنگرف است. در صفحه آخر، سوره فلق در یک جدول مذهب با سنگرف و مشکی نوشته شده است. بالای کاغذها اثر کرم خوردگی دارد که زیاد نیست. برگهای اول و آخر فرسوده است.

برگهای میانی سالمتر مانده‌اند.

قطع: رحلی ۲۵×۳۵/۵، جلد: چوبی. عطف با نخ به دو کفه جلد وصل شده است، کاغذ: کاغذ آسیای شرقی از الیاف ضخیم به رنگ نخودی تیره، تعداد برگها: ۲۴۰، تعداد سطرها: ۱۵

۲. قرآن (عربی)

با سوره بقره آغاز شده است تا آغاز سوره تکاثر.

شماره DM939

نسخ قرن ۱۲. عناوین و نشانها شنگرف. تمام صفحات دارای جدول شنگرف. بسیاری از برگها در حاشیه وصالی دارد. جلد نسخه فرسوده و جدا شده است. در ۱۰ برگ اول رنگ برگها سوخته و بسیار فرسوده هستند. برگ ۵۲ نونویس است. قطع: ربعی ۱۳×۱۸/۵، جلد: تیماج قهوه‌ای جدید، کاغذ: اصفهانی ضخیم، تعداد برگها: ۲۷۶، تعداد سطرها: ۱۵

۳. صحیفه سجاده (عربی)

از: امام زین العابدین علیه السلام

(ذریعه ۱۵:۱۸)

آغاز: بسمله. حدثنا السيد الاجل نجم الدين بها الشرف ابوالحسن محمد بن

الحسن بن احمد بن علی ...

انجام: فیما بقی من عمر کما احسنت فیما مضی امنه یا ارحم الراحمین. قد تشرف

بتتمیق هذه الصحیفه الکامله السجاده ... سید احمد ابن مرحوم امیر ابراهیم طباطبایی.

سنه اربع و تسعین و الف ۱۰۹۴.

شماره DM810

نسخ احمد بن ابراهیم طباطبایی ۱۰۹۴. عناوین شنگرف. سرلوح در صفحه آغاز و زرافشانی بین سطور در دو صفحه اول. تمام صفحات دارای جدول زر و لاجورد و شنگرف همراه با کمند. رنگ کاغذ متن و حاشیه متفاوت است. برگ ۲۲ وصالی شده است. قطع: جیبی ۱۵×۵×۱۰، جلد: تیماج قهوه‌ای، کاغذ: آهار مهره نخودی در متن

تیره و در حاشیه روشن، تعداد برگها: ۱۵۱، تعداد سطرها: ۱۰

۴. صواعق المحرقة علی اهل الرفض و الزندقه (عربی)

از: شهاب الدین احمد بن حجر مکی میثمی شافعی (۹۰۹-۹۷۴)

این کتاب در رد شیعه و اثبات فضایل اهل بیت و سرگذشت ائمه شیعه نوشته

شده است و در ۱۰ باب می باشد. (کشف الظنون ۲: ۱۰۸۳ و دانشگاه ۱۵: ۴۱۰۷)

آغاز: الحمد لله الذی اختص نبیه محمداً صلی الله علیه و سلم باصحاب کالنجوم واجب علی الکافه تعظیمهم و اعتقاد حقیقه ماکانوا علیه ... اما بعد فانی سئلت قدیماً فی تألیف کتاب یبین حقیقه خلافة الصدق ...

انجام: والسلام الاتمام الاکمال علی اشرف الخلق سیدنا محمد و علی آله و اصحابه و ازواجه و ذریاته عدد خلقک و رضاء نفسک و مواد کلماتک کلما ذکرک و ذکره الذاکره ... تم الکتاب المسمی بصواعق ابن حجر المیثمی المکی.

شماره DM114/A2

نسخ قرن ۱۳. ریز و درشت. در برخی صفحات با خط نونویس. عناوین شنگرف. صحافی کتاب در حال پارگی است و برگها جدا هستند.

قطع: وزیری ۲۲×۱۶، جلد: مقوا با روکش کاغذ طرحدار آبی. عطف تیماج سرخ، کاغذ: فرنگی نخودی ضخیم و نازک، تعداد برگها: ۱۷۹، تعداد سطرها: ۲۲-۱۹

۵. حاشیه بر شرح دیباچه مصباح (عربی)

از: قاضی یعقوب بن سیدی علی بردسوی (ف ۹۳۰ یا ۹۳۱)

حاشیه بر شرح یکی از فضلا بر دیباچه مصباح ابوالفتح ناصر بن عبدالسید

المطرزی (ف ۶۱۰) (کشف الظنون ۲: ۱۷۰۹ و معجم المؤلفین کحاله ۱۳: ۲۵۱) و مجلس ۳۷: ۳۴۴) نسخه حاضر مقدمه حاشیه را ندارد.

آغاز: بسمله. قال المص. اما بعد حمد الله اما کلمة متضمنه لمعنی شرط قیل لما اختلفوا فی اما فقال بعضهم انه اسم ...

انجام: فیلزم ثبوت الخامس بالاستقراء من اجزاء الکتاب و ابداهه لابلعقل یجوزان یکون شیئاً آخر غیر الخامس تم الحاشیه بعون الله تعالی.

شماره DM112

نستعلیق عبدالله در ۹۳۸، عناوین و نشانه‌ها شنگرف. حواشی با امضای منه منه. یک برگ اضافی بین برگ اول و دوم صحافی شده که نقل از مقالات است. بر برگ اضافی اول و دو برگ اضافی آخر جملات کوتاهی به ترکی در نحو نوشته شده است. بر برگ اضافی آخر، یک یادداشت تملک با این مضمون نوشته شده است: "صاحب (این لغت در نسخه به غلط حاصب آمده است.) و مالک مصطفی بن ابوبکر تاریخ بیان ۱۰۲۸ تمت" و نیز یادداشت اعطایی که نوشته "اعطی من الاجر لمن شهید مع محمد فی فتح مکه". بیشتر برگها آثار رطوبت دارند. از برگ ۶۰ به بعد آثار کرم خوردگی نیز مشاهده می‌شود.

قطع: ربعی ۱۸×۱۳/۵، جلد: تیماج قهوه‌ای سوخته با ترنج و لچکی در کناره‌ها که فرسوده است. کاغذ: اصفهانی نخودی، تعداد برگها: ۷۶ (با سه برگ اضافی اول و آخر)، تعداد سطرها: ۱۷ و ۱۵

۶. مجموعه ۲ رساله:

۱- شرفنامه «گ ۱ الف - ۱۳۳ب» (فارسی)

از: نظامی گنجوی

از آغاز داستان و نسب اسکندر تا پایان بازآمدن اسکندر به روم. قسمت ستایش اتابک نصره‌الدوله افتاده است. (کلیات خمسه نظامی. امیرکبیر، تهران: ۱۳۵۱)

آغاز موجود: آغاز داستان اسکندر

چنین داد نظم سخن را نوی

گذرا نامه خسروی

جوان دولتی بود زان مرز و بوم

که از جمله تاجداران روم

انجام موجود:

به من ده بیاد زمین بوس شاه

بیا ساقی آن جام روشن چو ماه

بیاد شه آن جام زرین کشم

که تا مهد بر پشت پروین کشم

۲- غزلیات حاذق گیلانی (فارسی)

از: کمال‌الدین بن حکیم هماد بن مولی عبدالرزاق بن حکیم ابی الفتح گیلانی (ف)

(۱۰۶۸) وی در هند دوره شاه جهان زندگی می‌کرده است. (ذریعه ۲۱۹:۹/۱ و ریو: (206|supplement). این رساله شامل چندتا از غزلیات اوست. در پایان تضمین بر غزل قدسی است:

آمدی احمد بی میم لقب کرده نبی در جهان تا بنمایی ره یزدان طلبی
آغاز:

گردد مژه چشم سمندر رگ یاقوت از گرمی حسن لب دلجوی محمد
انجام:

حاذق خسته چه اظهار کنند درد دلی نیست پنهان به ضمیرت چه خفی و چه جلی
داروش بخشش به حسنین و بتول به علی سیدی انت حبیبی و طیبیب قلبی
آمده سوی تو قدسی پی درمان طلبی

شماره DM310

نستعلیق قرن ۱۱ در رساله اول و قرن ۱۳ در رساله دوم. تمام صفحات رساله اول دارای جدول با دو قلم زر و لاجورد و سنگرف. عناوین سنگرف در زمینه طلاکاری. در حاشیه همه صفحات لچکی لاجورد با تذهیب طلا. رساله اول ۱۰ تصویر دارد با قلمهای سنگرف و زر و لاجورد و سبز. برگ اول و آخر رساله، آثار پارگی دارند. اشعار در متن و حاشیه هستند. در پایین برخی برگها، مرکب پخش شده است. در رساله دوم از برگ ۱۷۲ پایین صفحات، پاره شده و بخشی از اشعار قابل خواندن نیستند.

قطع: ربعی ۲۰/۵×۱۱، جلد: مقوا با روکش مشکی طرحدار عطف و لچکیها تیماج قهوه‌ای با یک حاشیه طلایی. صحافی جدید است. آستر کاغذ بنفش، کاغذ: فرنگی، در رساله اول نخودی تیره رنگ نازک و در رساله دوم نخودی روشن، تعداد برگها: ۱۸۱، تعداد سطرها: ۱۳ و ۹

۷. غزلیات امیر خسرو دهلوی (فارسی)

از: امیر خسرو دهلوی

شامل ۲۹ غزل از اوست که در واقع اول نسخه می‌باشد. ترتیب غزلها با متن چاپی هماهنگی ندارد. (دیوان امیر خسرو دهلوی. با تصحیح انوارالحسن. لکنهو ۱۹۶۷)

آغاز موجود:

شخصم ضعیف از دیده تبر زین ریسمان و زین گهر
این خود می‌باشد مکر لاغر میان من کجا

انجام موجود:

دل من دور نرفت است نکو می‌دانم
باز جویند همین جاش که در موی کسی ست

شماره DM939

نستعلیق شکسته نه چندان خوب قرن ۱۳. گوشه برگ آخر پاره است. همه برگها
آثار کهنگی و رطوبت دارند.

قطع: وزیری ۱۷×۲۵، جلد: بدون جلد، کاغذ: فرنگی کاهی، تعداد برگها: ۸،

تعداد سطرها: ۱۴

۸. فرمان (فارسی)

از: مظفرالدین شاه قاجار (۱۳۲۴-۱۳۱۳ هـ ق)

نستعلیق ربیع الاول ۱۳۱۴. تمامی سند تذهیبدار است. در حاشیه بالا و سمت
راست و بین سطور و اطراف سجع مهر کاملاً مذهب است با قلم زر و لاجورد و شنگرف
و سبز. طغرا با زر نوشته شده است. در پایین سند نوشته شده: ذبه شکرالله تفرشی.
سند در میان سطور اول و دوم توشیح مظفرالدین شاه را دارد. متن سجع مهر: الملک لله +

دمید کوکب فتح و ظفر بعون الله

گرفت خاتم شاهی مظفرالدین شاه

حاشیه سمت چپ سند وصالی شده است. این سند در قاب نگهداری می‌شود و

چنانکه در پشت قاب توضیح داده شده در سال ۱۹۳۰ قاب شده است.

اندازه سند: ۵۹×۴۴، اندازه متن: ۴۴×۲۶

۹. فراید القلاید فی مختصر الشواهد = الشواهد الصغری (عربی)

از: بدرالدین محمود بن احمد العینی (الغیتابی) فقیه، اصولی، مفسر و نحوی در
زبان عربی و ترکی (۷۶۲-۸۵۵). در شرح شواهد در نحو. این مؤلف یک شواهد کبری
هم دارد که مفصلتر است به نام المقاصد النحویه فی شرح شواهد شروح الالفیه. (کشف

الظنون ۲: ۱۰۶۶، معجم المؤلفین کحاله ۱۲: ۱۵۰ و فهرست دانشگاه ۸: ۱۵۹) آغاز: بسمله. حمداً ناصحاً ضافياً شرجعاً شعلعاً و شکرأ هامياً متامياً شبه عالمن اظلمی رباع المخبرین ... و بعد فان عافی رحمه ربه الفتی ابا محمد ...
انجام: قاله ابوالنجم العجلی و الشاهد فی الاجلل حیث لم تدغم مع الموجب الضرورة و الوهوب مبالغه و اهب و المحرل من اجزل از اعطی عطا کثیراً ... و هذا آخر ما اختصره مؤلفه من شرح الشواهد.
شماره DM114

نسخ قرن ۱۳. عناوین شنگرف. نام کتاب و تاریخ کتابت در آخر نسخه پاک شده است. بر پشت برگ آخر و برگ اضافی آخر، مطلبی با این عنوان آمده است: هذه اثني عشر لغزاً فی النحو اشار اليها فی المقامات الحريرية. فهرست کتاب بر برگ اضافی قبل از آغاز نوشته شده است. بر برگ اضافی دیگر، یادداشت‌هایی در نحو نوشته شده است. داخل جلد یادداشتی با تاریخ ۱۳۱۷ وجود دارد. این نسخه در سال ۱۹۱۰ در کتابخانه بریستول به ثبت رسیده است.

قطع: وزیری ۱۷×۲۲، جلد: مقوا مشکی عطف تیماج قهوه‌ای، کاغذ: فرنگی، تعداد برگها: ۱۵۸ (با سه برگ اضافی اول و آخر)، تعداد سطرها: ۲۴

۱۰. مجموعه ۲ رساله :

۱- الفیة الوردیه «اب - ۴۴ ب» (عربی)

از: زین‌الدین عمر بن محمد بن ابی الفوارس المعری. معروف به ابن الوردی الشافعی (ف ۷۴۹)

فقیه، ادیب، شاعر و نحوی و مورخ در نعمان سوریه متولد شده و در حلب درگذشته است. الفیة الوردیه شعری است در تعبیر (کشف الظنون ۱: ۱۵۷ و معجم المؤلفین ۸: ۳)

این نسخه بخش تعبیر خوابهای جمعه را دارد با عناوین زیر: اوقات متحدالرؤیا - ادب‌النایم - ادب‌المعبر - فی کیفیة الرؤیا - اقسام‌الرؤیا - منام‌الهمه - فی الاضعات و ...
آغاز: بسم‌الله

الحمد لله العمیدالمبیدی
و منذر المسینی فی الاحلام

قال الفقیر عمر بن الوردی
مبشراً المحسن فی المنام

انجام:

رب وصل معهم معلینا و نجنا من شر منزلینا

۲- تفسیر قنوت «گ ۴۵ ب - ۴۸ الف» (عربی)

از: یوسف سلیمان سنان المدرس (نوشته شده در صوفیه)

آغاز: قال الغبد الضعیف یوسف النحیف اعلم ان الصحابه رضی الله عنهم قد

اختلفوا فی القنوت انه هل من القرآن ...

انجام: فانهم هم المعذبون بها و فی لحوق العذاب بالكفار اشاره الی ان الموحدين

لیسوا من اهل العذاب و الله اعلم. رمضان شریفک اون بشیخی کجه سی بونی برکاسه

ایجنه قویوب ایجنده ازوب اول صدایله افطار اولنه

شماره DM113

نسخ قرن ۱۱. عناوین شنگرف. در ذیل رساله، اشعاری به ترکی نوشته شده

است. بر برگ آخر، یک مهر با این سجع وجود دارد: احمد بن محمد الافغانی ۱۲۲۴،

یک یادداشت تملک از یوسف بن الحاج حسین تحریراً فی اواخر شهر صفرالخیر ۱۱۳۰

که مهر آن پاک شده است. بر برگ اضافی آخر یادداشت: "فی شهر ذی القعدة الحرام

ذی الشیخ علی المبدوه رؤیا بان فی القلعه نار توقد و الناس نجوی ۱۰۷۸. سه جدول

اسماء حسنی در برگ آخر وجود دارد. برگهای آخر آثار رطوبت دارد. کتاب در ۱۹۱۰ در

کتابخانه بریستول به ثبت رسیده است.

قطع: وزیری ۲۰×۱۴، جلد: مقوا با کاغذ رنگی، عطف و زاویه‌ها تیماج قرمز،

کاغذ: ترکی نخودی، تعداد برگها: ۴۸، تعداد سطرها: ۱۳ و ۱۹

۱۱. نامه (فارسی)

برگ آخر از نامه‌ای که گزارشی از هندوستان است. در آن اشاره‌ای به حضور

انگلیسیها در هندوستان شده است. این نامه در میان اسنادی که از سیلان آمده، به

کتابخانه وارد شده است.

اندازه ۲۲×۱۶/۵، متن طلا اندازی شده، به خط شکسته نستعلیق قرن ۱۳. کاغذ:

فرنگی.